

Afetlerde Psikososyal Hizmetler: Marmara ve Van Depremleri Karşılaştırmalı Analizi*

Araştırma Görevlisi Fatih ALTUN

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada afetlerin sosyal hizmet boyutu ön plana çıkan iki temel etkisinden hareketle, öncelikle afetler sonrasında ortaya çıkan ve mevcut olan risk gruplarına yönelik sosyal hizmet faaliyetleri ele alınacaktır. Daha sonra ise afetlerin yol açtığı psikolojik ve sosyal yıkımların zararlarını azaltmaya yönelik gerçekleştirilen psikososyal hizmetlere, Türkiye’de afet müdahale anlayışında yaşanan değişim bağlamında yer verilecektir. Söz konusu değişim ülkemizde yaşanan iki büyük afet olan 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ile 23 Ekim 2011 Van Depremi sonrası gerçekleştirilen sosyal hizmetler karşılaştırılmak suretiyle ele alınacaktır. Çalışmanın sonunda ise ülkemizde afetler sonrası gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları ve psikososyal hizmetler sırasında karşılaşılan güçlükler ve bunlara yönelik çözüm önerileri üzeninde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afetler, Risk Grupları, Psikososyal Hizmetler, Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım.

Psychosocial Services in Disasters: A Comparative Analysis of Marmara and the Van Earthquake

ABSTRACT

In this study, two main effects of disasters with regards to social services will be analyzed. The social services conducted for risk groups and other psychosocial services mitigating the damage arised from the psychological and social destruction will be discussed precisely in the light of the Turkey’s disaster management system. The changes in the understanding of Turkey’s disaster management system will be investigated by comparing analyzing the social assistance and social services applications in the Marmara Earthquake that took place on August 17th, 1999 and the Van Earthquake that happened on October 23rd, 2011. Also, after the analysis of the social work practices and psychosocial services carried out in Turkey during disasters, encountered difficulties will be pointed our possible solutions will be discussed.

Keywords: Earthquake, Disaster Management, Social Assistance, Social Service.

* Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Afetler gerek doğal nedenlerden gerekse insan kaynaklı nedenlerden meydana gelsin çok sayıda can ve mal kaybına neden olabilmekte, bireyleri ve toplumu derinden etkileyebilmektedirler. Nerede, ne zaman ve hangi biçimde meydana geleceği kesin olarak tespit edilemeyen afetler sonuçları itibariyle benzer etkiler oluşturmaktadırlar; başta fiziki kayıplar olmak üzere, ekonomik kayıplar ile psikososyal yıkımlara neden olabilmektedirler. Toplumlar yaşanan afetlerden çıkardığı tecrübeler sonucu afetlerin zararlarını en aza indirebilmek için birlikte hareket etmek suretiyle organize olmuş, yasal düzenlemeler yapıp kurumsal yapılar oluşturmuşlardır.

Afetlere müdahale için oluşturulan kurumsal yapılar kimi zaman zararları minimize ederken kimi zaman yetersiz kalmıştır. Bu sebeple birbirinden farklı afet yönetim modelleri ortaya çıkmıştır. Afetlere yönelik müdahale modeli ne olursa olsun faaliyetler afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası olmak üzere üç aşamada yürütülmektedir. Günümüzde afetlere yönelik müdahalede yaygın anlayış bu üç aşamayı da kapsayan bütünlükli afet yönetimi anlayışıdır. Bütünlükli afet yönetimi anlayışına göre afetlerin türü ne olursa olsun sonuçları benzerdir; bu nedenle müdahale anlayışı bütünlük arz etmektedir.

Ülkemiz tarih boyunca birçok afete maruz kalmış olup günümüzde de gerek iklim özellikleri gerekse jeolojik konumu nedeniyle sıklıkla doğal afetlere zaman zaman da insan kaynaklı afetlere maruz kalmaktadır. Türkiye’de afetlere yönelik müdahale zaman içerisinde değişikliklere uğramış, çeşitli kurumsal yapılar ortaya çıkmıştır.

Yüz yıllar boyunca afetlere maruz kalan Türkiye’de yasal mevzuatta birçok düzenleme yapılmıştır. Ancak bu düzenlemelerin kalıcı bir afet yönetimi sistemi oluşturmaktan öte, dönemsel ve geçici çözümler üreten dar kapsamlı çalışmalar olduğu düşünülmektedir. 1944 tarihinde çıkarılan “Yer Sarsıntılarında Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Kanun” ile birlikte kısmen zarar azaltıcı önlemlerin olduğu bir döneme girilmiştir. Ancak afetlere yönelik mevzuatta ilk önemli adım 1959 yılında “Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”un çıkarılması olmuştur. Söz konusu Kanun’a dayanılarak birçok yönetmelik çıkarılmış, afetlere müdahale süreci daha kapsamlı bir hale gelmiştir. Ancak uzun yıllar boyunca uygulamada beklenen adımların atılmadığı ve etkin bir müdahale yapısının oluşturulamadığı görülmüştür. 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi, afet yönetimi ve afetlere müdahalede bir dönüm noktası olmuş, yaşanan bu acı tecrübe ile yasal mevzuatta yeni düzenlemeler yapılmış, mevzuatta değişikliklere gidilmiştir.

Marmara Depremi sonrası atılan adımlardan en önemlisi 2009 yılında çıkarılan 5902 sayılı “Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”dur. Kanun ile Türkiye’de afet yönetimi ve afetlere müdahale anlayışı baştan aşağı değişmiş olup; bütünleşik afet yönetimi anlayışına geçilmiş, afet yönetiminde rol alan birden fazla kurum yerine Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuştur. Böylece afet yönetiminde yaşanan çok başlılık giderilmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de afetlere yönelik mevzuat ve kurumsal yapılanma bağlamında birçok değişiklik söz konusu olmuştur. Bu bağlamda çalışmada bütünleşik afet yönetimi anlayışı gereği Türkiye’de afetler sonrası yürütülen psikososyal hizmetler, zaman içerisinde meydana gelen yasal ve kurumsal düzenlemeler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu çalışma ile afetler sonrası yürütülen psikososyal hizmetlerin bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızda deprem kuşağında yer alan ülkemizde, en sık yaşanan ve en fazla zarara sebep olan depremlere yönelik yürütülen faaliyetlere yer verilmiştir. Karşılaştırmalar, tespitler, değerlendirmeler ve öneriler 17 Ağustos 1999 Marmara ile 23 Ekim 2011 Van Depremleri sonrası yürütülen faaliyetler temel alınarak yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Afet ve Afet ile İlgili Kavramlar

Afet doğal, insan kökenli veya teknolojik kaynaklı bir olayın, insanların normal faaliyetlerini ve hayatın doğal akışını kesintiye uğratmak veya durdurmak suretiyle etkilemesi şeklinde tanımlanabilir (Ergünay, 1996, s. 263, Phillips, 2009, s.11). Yol açtığı kayıplar itibariyle toplumun kendi çabaları ve imkânları ile üstesinden gelemeyeceği bir olaydır (United Nations Department of Humanitarian Affairs, 1992, s. 21). Genellikle hızlı gelişir, büyük can ve mal kayıplarına neden olur, sebep olduğu yıkımların onarılması ancak uzun dönemde mümkün olabilir (Koç, Çavuş, & Sarış, 2005, s. 20).

Afet kavramı ile yakın anlamli ve birçok kez doğru olmayan bir şekilde afet kavramının yerine kullanılan kavramlar mevcut olup “acil durum” kavramı bunlardan biridir. Acil durum, toplumun normal yaşamını ve faaliyetlerini kısmen veya tamamen kesintiye uğratan, birçok kurum, kuruluş ve organizasyonun işbirliği halinde çalışmasını gerektiren, fiziki, ekonomik ve sosyal açıdan kayıplar doğuran, doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olağandışı olaylara denir (Ergünay, 1996, s. 265, Handmer& Dovers, 2007, s. 6).

Olağan dışı olay ve durumları nitelendiren acil durumlara karşı hızlı ve etkin müdahale gerekmektedir. Acil durumlara müdahale için yerel kaynaklar genellikle yeterli olmaktadır (Qureshi & Gebbie, 2002, s. 46). Trafik kazaları, ev kazaları, küçük çaplı yangınlar ve sağlık problemleri gibi günlük yaşamda sıkça karşılaşılan sorunlar acil durum olarak nitelendirilmektedir. Bu sorunlara rutin olarak müdahale etmekle görevli trafik ekipleri, itfaiye, ilk yardım ve sağlık ekipleri mevcuttur (Ergünay, 1996, s. 266).

Afetlerle ilgili diğer bir kavram ise “tehlike”dir. Tehlike, sosyal ve ekonomik düzene, doğal ve kültürel kaynaklara zarar verme olasılığı olan, can ve mal kayıplarına yol açan her şeydir (Kadioğlu, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri, 2008, s. 4). Bir başka açıdan tehlike, yaşamı tehdit eden çevreye ve topluma zarar verebilme ihtimali olan, ekonomik, sosyal ve fiziki kayıplara yol açabilecek, doğal, teknolojik ya da insan kaynaklı fiziki olay ve olgular olarak tanımlanabilir (AFAD, 2014, s. 144).

Risk, afet bağlamında diğer bir kavramdır ve tehlikenin, bir bölgedeki insanlar ve onların etkinlikleri, yapılar ve kültürel varlıklar üzerindeki tahmini kötü etkisi anlamına gelmektedir (Kadioğlu, 2008, s. 4). Diğer bir deyişle risk, potansiyel kayıpları ifade eder, yani tehlike ihtimaline göre belli bir alanda meydana gelen kayıpların ölçüsünü veya doğabilecek olumsuz sonuçların toplamını ifade etmektedir (AFAD, 2014, s. 128).

Afet ile ilgili son bir kavram savunmasızlıktır. Savunmasızlık, bir tehlike sonucunda kişiler, mallar ve çevre üzerinde oluşan maddi kayıplar, hasarlar ve yaralanmaların seviyesini ifade eder (Kadioğlu, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri, 2008, s. 4). Savunmasızlık fiziksel, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve çevreyle ilgili durumlar ile yasal mevzuat ve kurumsal yapıyı kapsayan birçok faktörle ilişkilidir. Savunmasızlık, afetlere karşı sahip olunan direnç kapasitesi ile ters orantılı olup bireyin, toplumun ve devletin afetler karşındaki zayıf yönlerini ifade eder. Afet yönetiminde savunmasızlık olası afetler sonucunda yaşanabilecek yaralanma, ölüm, yıkım vb. kayıpların derecesidir (Kadioğlu, 2011, s. 25).

Afetler etkileri bakımından çok yönlü ele alınmalıdır, zira bir afet başka bir afete neden olabilmektedir. Bu duruma örnek olarak depremleri verebiliriz. Depremler başlı başına bir afet olmakla birlikte, yangın, patlama, çevre kirliliği ve su baskını gibi başka afetleri tetikleyebilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında afetleri tek başına ele almak doğru değildir. Örneğin, 11 Mart 2011 tarihinde Japonya’da

meydana gelen deprem; tsunami, salgınlar, yangınlar ve nükleer kazalar vb. birçok farklı afete sebep olmuştur (Kadioğlu, 2011, s. 25).

Afet Türleri

Afetler toplumların gelişmişlik düzeyine göre farklı algılanabilmektedir. Gelişmiş toplumlarda afet olarak nitelendirilen bir olay, daha az gelişmiş toplumlarda afet olarak değerlendirilmeyebilir. Afetler farklı yaklaşımlar sonucu, bazen ikili bazen üçlü olmak üzere farklı tasniflere tabi tutulabilmektedir. Öte yandan afet algısı, zamana göre de değişebilmekte, daha önce afet olarak kabul edilmeyen olayların belli bir süre sonra afet olarak nitelendirildiği görülebilmektedir (Yıldırım, 2004, s. 4).

Afetler kaynaklarına göre iki bölümde incelenmektedir; bunlar doğal afetler ve insan kaynaklı afetlerdir. Literatürde afet türleri “doğal, insan kaynaklı ve teknolojik kaynaklı” olmak üzere üç kısımda da incelenebilmektedir. Savaş gibi hem insan hem de teknolojik kaynaklı olan kimi afetler ise “karmaşık afetler” olarak adlandırılmaktadır. Afetleri “doğal” ve “insan kaynaklı” olarak iki grupta inceleme eğilimi son dönemlerde ön plana çıkmaktadır (Kadioğlu, 2008, s. 40).

Biz de genel kabul gördüğü şekli ile teknoloji kaynaklı afetleri, insan kaynaklı afetlerin içerisinde değerlendirmeyi uygun buluyoruz. Teknolojinin de insan kaynaklı bir olgu olduğu düşünüldüğünde, teknolojik afetlere de insan üretimi olan ürünlerin yol açtığı açıktır. Her ne kadar farklı bir köken gibi algınsa da bu tarz afetler insan kaynaklı tedbirsizlikler ve ihmaller sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Afetlerde Sosyal Hizmet

Afetler toplumu başta ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutlar olmak üzere birçok yönden etkilemektedir. Afetler sonrası mevcut sosyal sorunlar daha da derinleşebilmekte ve yeni sosyal sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada insan odaklı bir meslek olan sosyal hizmet afetler sonrası ortaya çıkan sosyal sorunların üstesinden gelinmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal hizmetin temel amacı insanın tam iyilik halinin sağlanması olup afetler sonrasında bu amaç doğrultusunda birçok faaliyet yürütülmektedir (Tuncay, 2004, s. 23). İnsanlar ve toplum üzerinde büyük tahribatlar oluşturabilen afetler sonrasında sosyal sorunların çözümünü hedefleyen sosyal hizmet mesleğinin ve sosyal hizmet uygulamalarının önemi daha belirgin hale gelmektedir.

Genelde afetlerin özelde bu çalışmanın konusu olan depremlerin sosyal hizmet boyutu ön plana çıkan iki temel sonucundan söz

edilmektedir. Bunlardan ilki afetlerin yıkıcı fiziksel etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Afetler sonucunda insanlar maddi varlıklarını kaybedebilmekte, evsiz, barınaksız ve yoksul kalabilmektedirler. Afetler nedeniyle engelli kalan, sağlığı bozulan insanlar olabilmektedir. Bunların yanı sıra kadınlar, çocuklar ve engelliler gibi mevcut özel gereksinimli grupların durumu daha da ağırlaşabilmektedir. Afetlerin ikinci önemli etkisi ise psikososyal etkileridir, afet sonrasında hem toplumsal denge bozulmakta hem de bireyin sosyal ve içsel dengesi bozulabilmektedir (Tomanbay & Diğerleri, 1999, s. 125, Gleser & Diğerleri, 1981, s. 1-5). Bu iki etkinin yol açtığı sosyal tahribatların giderilmesinde sosyal hizmet iki açıdan rol oynamaktadır; birincisi afetler sonrası ortaya çıkan ya da mevcut olan risk gruplarına yönelik sosyal hizmet faaliyetleri olup ikincisi ise bireyin ve toplumun bozulan psikososyal dengesini yerine getirmeye yardımcı olmak için yürütülen psikososyal hizmet faaliyetleridir.

Risk Gruplarına Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Şüphesiz ki afetler toplumun tüm kesimlerini derinden etkilemektedir. Ancak bazı kesimler afetin etkilerini çok daha ağır yaşamaktadır, bunlar kadınlar, çocuklar ve engelliler gibi risk gruplarıdır. Afetler sonrası kurtarma, ilk yardım, barınma, gıda, sağlık, psikososyal destek gibi yardım ve hizmetler ön plana çıkmakta fakat bu yardım ve hizmetler yapılırken toplum içerisinde hem afetzede olup hem de farklı dezavantajları olan gruplar çok fazla fark edilip ona göre planlama yapılmamaktadır. .

Ülkemizde yaşanan afetlere yönelik gerçekleştirilen sosyal yardım ve hizmetler incelendiğinde risk gruplara yönelik özel uygulamaların 2011 Van Depremi'ne kadar yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 1999 Marmara Depremi'nde risk gruplarından kadın ve çocuklara yönelik az sayıda sosyal hizmet faaliyetinin olduğunu ancak bu faaliyetlerin yeterli organizasyon altyapısına sahip olmadığı görülmüştür.

Deprem sonrası MEB ve UNICEF öğrencilere yönelik bir psikososyal destek projesi başlatmıştır. Bu projede okullardaki rehber öğretmenler merkez alınmış ve öncelikle rehber öğretmenlere eğitim verilmiştir. Proje kapsamında hizmet verecek olan psikologlar, psikolojik danışmanlar ve psikiyatristlerden oluşan müdahale grubu travma müdahalesinde uzmanlaşmış profesyonellerden duygusal boşalım teknikleri eğitimi almışlardır. Daha sonra bu grup Sakarya, Kocaeli, Yalova, Bursa, İstanbul ve Eskişehir bölgelerinde görev yapmak üzere yedi ekibe ayrılmış olup bu ekipler tarafından 289 psikolojik danışman/rehber öğretmenin duygu boşalımını gerçekleştirmeleri sağlanmışlardır. Proje süresince 60 uzman ekip ikiye bölünmüş olup oluşan 30

grubun her birinin 10 yerli danışmanı 2-3 gün süreyle eğitmiş, eğitim alan 300 danışman ikili gruplara ayrılmışlardır. Oluşan 150 grup 40'ar öğretmeni eğitmiştir. Böylece 6000 öğretmen eğitimden geçmiştir, her bir öğretmen 40 öğrenciyi eğitmiştir, toplamda 240 bin öğrenci eğitimden yararlanmışır. (Akman & Gündoğdu, 2002, s. 1-7).

2011 Van Depremi sonrasında ise risk gruplarına yönelik sosyal hizmet uygulamalarının daha kurumsal ve iyi organize olmuş bir şekilde gerçekleştirildiği görülmüştür. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü depremden hemen sonra bölgede risk gruplarına yönelik özel çalışmalar yapmaya başlamıştır. Afet bölgesinde verilecek hizmetleri daha etkin yürütmek amacıyla, Van ve Erciş'te Koordinasyon Merkezleri kurulmuştur. Koordinasyon Merkezleri'ne farklı şehirlerden yönetici ve meslek elemanları görevlendirilmiştir (ASPB, 2011).

Depremden sonra ilk olarak kurum bakımında olan kadın, çocuk, yaşlı ve engellilerin il dışına nakilleri sağlanmış, bebekli anneler Bakanlığa bağlı kuruluşlarda misafir edilmiştir. Saha sonra Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği halinde alan taraması gerçekleştirilmiş, tüm aileler ziyaret edilip durum tespiti yapılmış ve ilk psikososyal destek süreci başlatılmıştır. Bu çalışmalar ile 54.000 hane 315.000 kişiyi kapsayan ziyaretler yapılmış, ihtiyaçlar tespit edilmiş, elde edilen veriler ihtiyaçların karşılanması amacıyla ilgili kuruluşlarla paylaşılmıştır (ASPB, 2011).

Van Depremi sonrasında yapılan sosyal hizmet uygulamaları bütüncül bir yaklaşım ile gerçekleştirilmiş olup bütün risk gruplarına hizmet vermeyi hedefleyen "Sosyal Hizmet Merkezleri" kurulmuştur. Depremden etkilenen 1.293 bedensel engelli vatandaşın tedavilerinin yapılması amacıyla yakınları ile birlikte il dışına nakilleri gerçekleştirilmiştir. Konteyner kentlerde yaşayan çocuklar için okul öncesi eğitimi, kütüphane hizmetleri verilmiştir. Çocuklara yönelik tiyatro, sinema, gezi ve sosyal etkinlikler düzenlenmiş çeşitli kurslar (satranç, dama, tiyatro, müzik, resim) açılmıştır. Çocuklara yönelik faaliyetlerden 0-18 yaş aralığındaki 112.250 çocuk ve genç faydalanmıştır. (ASPB, 2011).

Psikososyal Hizmetler

Afetler sonrasında yapılan iyileştirme faaliyetleri kapsamında yürütülen en önemli faaliyetler biri psikososyal hizmetlerdir. Psikososyal kelimesi "birbirini sürekli etkileyen psikolojik ve sosyal etkilerin hareketli ilişkisi anlamına gelmektedir". Psikososyal hizmetler iyileştirme süresince afetzedeleri rahatlatmak ve olumsuzluklarla başa

çıkma yöntemlerini öğretmek, psikolojik bozukluk ve uyumsuzlukların giderilmesini sağlamak böylece toplum düzeninin normale dönmesine yardımcı olmayı amaçlar Cümlede uyumsuzluk var özne yükü uyumsuzluğu. Afetlerde psikososyal destek çalışmaları afetten etkilenenlerin yaşamlarının normale dönmesi aynı zamanda toplumun afet ve acil durumlarla başa çıkma ve toparlanma kabiliyetinin arttırılmasına yönelik güçlendirme faaliyetlerini içeren çok disiplinli hizmetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Kızılay, 2008, s. 1).

Afetler sonrası yapılan psikososyal hizmetler psikolojik ilk yardım faaliyetleri olarak değerlendirilebilmekte ancak sadece bu yönü ile sınırlı kalmamaktadır. Sosyal müdahale bağlamında bireysel psikolojik danışmanlık hizmeti de yapılır. Danışmanlık seanslarında ileri safha psikolojik ya da psikiyatrik problemler tespit edilirse profesyonel destek almaları için psikoloji ya da psikiyatri kurumlarına ve kliniklerine yönlendirilir (Kızılay, 2008, s. 14-18).

Marmara Depremi'nden iki gün sonra sosyal hizmet müdahaleleri yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta profesyonel müdahalenin bir bölümünün organize olmadığı ortak bir kanydı. Ancak bu çalışmalar yürütülürken ve tamamlandıktan sonra toplumun ve profesyonellerin daha hazırlıklı olmasını sağlayacak büyük bir tecrübe ve birikim oluşmuştur (Aktaş, 2003, s. 38).

Depremden sonra resmi kurumlarla beraber çeşitli sivil toplum kuruluşları da bölgede psikososyal hizmet faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Örneğin 1995 yılında ruhsal travmanın etkilerini araştırmak üzere kurulmuş Davranış Bilimler Araştırma ve Tedavi Merkezi bunlardan biridir. Dernek ilk faaliyet olarak Eylül 1999 tarihinde Gölcük'te bulunan çadır kentinde bir konteyner içerisinde 4 psikolog ve yarım gün çalışan iki psikiyatri uzmanı ile hizmet vermeye başlamıştır. İlk aşamada travmatik stres belirtilerinin taranması için bir tarama ölçeği belirleyip bu ölçeğe göre çadır kentin büyük bir bölümünde ziyaretlerde bulunmuşlardır. Psikologlar afetten etkilenenlerle görüşüp sorunlarını dinleyerek acil yardıma ihtiyacı olanları belirleyip uzman hekimlere yönlendirmişlerdir (Kılıç, 2003, s. 6).

1999 Marmara Depremi sonrasında yapılan psikososyal hizmetler dağınık, karışık ve düzensiz olarak gerçekleştirilmiş, psikososyal alanda oluşturulan hizmetlerin sürekliliği sağlanamamıştır. Bunun nedeni ise bilgi ve deneyim eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu acı tecrübelerden çıkarılan dersler sonucu eksikliklerin giderilmesi için ilgili kurumlar, çeşitli sivil toplum kuruluşları, üniversite ve eğitim hastaneleri çalışmalar yapmıştır. Bu noktada 2005 yılında Güney Asya' da meydana gelen deprem ve tsunami Türkiye'deki afetlere yönelik psikososyal

hizmetler açısından büyük önem arz etmiştir. Bu afete yönelik Türkiye Kızılay Derneği, Türk Tabipler Birliği (TTB), Türk Psikologlar Derneği ve Türkiye Psikiyatri Derneği aynı zaman diliminde Endonezya ve Sri Lanka’da psikososyal hizmet faaliyetleri yürütmüşlerdir. Yolları kesişen bu kurumlar birlikte çalışmalar yapmış bu çalışmalar neticesinde 11 Haziran 2005 “Ulusal ve Uluslararası Afet Yönetiminde Türk Sivil Toplum Kuruluşları Güçbirliği Protokolü” (Türkiye Kızılay Derneği, Türk Psikologlar Derneği, Türkiye Psikiyatri Derneği, Türk Tabipler Birliği, İstanbul ODTÜ Mezunları Derneği, Ankara ODTÜ Mezunları Derneği) imzalanmıştır. 2006 yılında ise afetlerde sadece psikososyal hizmetler verecek olan Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği (APHB); Türkiye Kızılay Derneği, Türk Psikologlar Derneği, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Türkiye Psikiyatri Derneği, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Derneği ile Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği’nin katılımlarıyla kurulmuştur (APHB, 2011, s. 7).

APHB’nin amacı toplumun ruh sağlığını olumsuz etkileyen afetler ve krizlerde psikososyal etkilerin azaltılması için afet öncesi, sırası ve sonrasında faaliyetler yapmaktır. Diğer bir amacı ise hem afetlerde hem de olağan durumlarda psikososyal hizmetlere ihtiyaç duyan kişi ve grupların gereksinimlerinin etkin bir şekilde ve birlik üyesi tüm sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde müdahale edebilmektir (Aker & Karakılıç, 2011, s. 2).

2011 Van Depremi sonrası APHB ve TPD ülkemize bugüne kadar yapılan en geniş çaplı psikososyal destek hizmetini gerçekleştirmiştir. Ağırlıklı olarak Van ve Erciş’te yürütülen bu çalışmalar Van ve Erciş dışına göç eden depremzedelere yönelik yürütülen faaliyetleri de kapsamaktadır. Söz konusu girişimler üç temel aşamada yürütülmüştür bunlardan ilki “değerlendirme” aşaması olup depremin ilk anlarından başlayarak zaman zaman gözden geçirmelerle devam eden bir süreçtir. İkincisi “psikososyal girişimler” olup Van ve Erciş ağırlıklı olmak üzere diğer illere göç eden depremzedeleri de kapsayan uygulamalardır. Üçüncüsü ise “eğitim ve yeterlilik artırma çalışmaları” aşaması olup Van ve diğer illerde ruh sağlığı uzmanlarına, sağlık çalışanlarına, kamu kurum ve kuruluş görevlilerine yönelik uygulanmıştır. APHB’nin Van Depremine yönelik yaptığı faaliyetler öne çıkanlar şu şekilde ifade edilebilir :(Aker & Karakılıç, 2011).

178 gönüllü ve 6 Türk Kızılayı profesyonel çalışanı olmak üzere toplam 184 uzman ile psikososyal destek çalışmaları yürütülmüştür. 184 APHB gönüllüsü depremin ilk gününden itibaren 1 Mart 2012 tarihine kadar yaklaşık 1500 kişiye ulaşmıştır. Daha sonra ise psikososyal hizmetler bölgedeki ruh sağlığı uzmanlarına devredilmiştir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) ve UNICEF ile işbirliği halinde “Afetlerde Psikososyal Müdahale” başlıklı eğitim çalışmaları başlatılmıştır. Bu eğitimler ile Van’da görev yapmış ve yapacak olan personele yönelik hem Van’da yapacakları çalışmalara hem de bundan sonraki afetlere yönelik çalışmalarında yol haritası oluşturmak amaçlanmıştır. Eğitimler APHB üyesi derneklerce sağlanan eğitimciler tarafından verilmiş olup ASPB’nden 390 psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve yönetici katılmıştır.

Tablo 1: Kızılay Van Depremi Psikososyal Hizmet Faaliyetleri

Faaliyetin Adı	Hedef Kitle	Ulaşılan Kişi Sayısı
Çocuk Etkinlikleri- Kreş	2 – 5 Yaş	400
Etüt	SBS, YGS, ve LYS sınavlarına Hazırlık öğrencileri	120
Oyun Grupları	6 – 15 Yaş	1.500
İhtiyaç ve Kaynak Analizi- Hane Ziyaretleri	Mevlana kentleri ve çadır kentlerde yaşayanların tamamı	6.500
Psikoteröpotik Müdahale		550
Psikiyatrik Değerlendirme ve Tedavi	Çocuk ve yetişkin	900
Kısa Süreli Grup Psikoterapisi Uygulamaları	Ergenler	110
Psikoeğitim Odaklı Çalışmalar	Kadınlar ve erkekler	600
Paylaşım Oturumları	Kadınlar ve ergenler	300
Bilgilendirme ve Seminer (Hijyen, Çocuk Sağlık vb.)	Kadınlar ve erkekler	120
Sosyal Faaliyetler	Mevlana kentleri ve çadırkentlerde yaşayanların tamamı	6.150
Afet Çalışanlarına Destek Faaliyetleri	Kızılay çalışanları, arama kurtarma birlikleri, polis, özel kurumlar(ipragaz)	390
GENEL TOPLAM		17.640

Kaynak: Kızılay, “Van Depremi İnsani Yardım Operasyonu,” (Çevrimiçi) http://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/1353075061_web.xVan_Faaliyet_Raporu.Son.pdf, 15 Ocak 2016, s.13.

Sağlık Bakanlığı ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile işbirliği içerisinde “Van-Erciş Sağlık Bakanlığı Çalışanlarını Destekleme ve Yeterlilik Geliştirme Eğitim Etkinliği; Ruhsal Travma ve Afet Psikiyatrisi Eğitimi” psikiyatristleri, psikologları, aile hekimleri ve hemşireleri kapsayan 1160 sağlık çalışanına 29 eğitimci tarafından toplam 40 oturumda eğitim verilmiştir.

Kızılay da Van depremi sonrası, depremden etkilenen vatandaşlara yönelik APHB’ ne üye dernekler ile birlikte psikososyal destek çalışmaları yürütülmüştür. Tablo 1’de Kızılay’ın Van bölgesinde yürüttüğü psikososyal hizmet faaliyetlerine yer verilmiştir. Buna göre 2-5 yaş gurubunu hedefleyen çocuk etkinlikleri ve kreş çalışmaları kapsamında 400 çocuğa ulaşılmıştır. SBS, YGS, ve LYS sınavlarına hazırlanan öğrencilere yönelik etüt çalışması gerçekleştirilmiş olup bu faaliyetten 120 öğrenci faydalanmıştır. Sosyal hizmet uzmanları tarafından 1070 haneye (6.500 kişiye) ulaşılarak psikososyal destek hizmeti verilmiştir.

Kızılay’ın yürüttüğü bir diğer faaliyet ise psikoterapik müdahale olup bu kapsamda klinik psikologlar, psikiyatristler ve psikolojik danışmanlar gibi uzman kişiler tarafından depremin yol açtığı psikolojik belirtilerin giderilmesi için psikoterapi uygulamaları yapılmıştır. Bu çerçevede 550 kişiye ulaşılmıştır. Psikolojik müdahale için psikiyatrik ilaç gereksinimi olup olmadığı psikiyatri uzmanları tarafından değerlendirilmiş ve tedavinin düzenlenmesi çalışmaları yürütülmüş, bu kapsamda 900 kişiye ulaşılmıştır. Hedef kitlesi ergenler olan kısa süreli psikoterapi uygulamaları klinik psikologlar, psikiyatristler ve psikolojik danışmanlar tarafından yapılmış olup 110 kişiye ulaşılmıştır.

Kızılay’ın 2011 Van Depremi’nde yürüttüğü psikososyal faaliyetler arasında psikoeğitim odaklı çalışmalar da yer almaktadır. Bu bağlamda anne ve babalara yönelik “Depremden Etkilenen Çocuk” başlıklı eğitim ve yetişkinler için “Eş İlişkileri”, “Öfke Yönetimi” gibi eğitimler verilmiştir ki bu etkinliklerden toplam 600 kişi faydalanmıştır. Depremin sebep olduğu benzer güçlükleri yaşayan bireylerin bir araya gelerek tecrübelerini ve başa çıkma yöntemlerini paylaşmalarını amaçlayan paylaşım oturumları yapılmış olup bu oturumlara 300 kişi katılmıştır. Kızılay afet bölgesinde sosyal ağların güçlendirilmesi amacıyla çay saati, tiyatro ve sinema etkinlikleri düzenlemiş ve bu etkinliklere toplam 6150 kişi katılmıştır. Kızılay afet bölgesinde çalışan başta kendi personeli olmak üzere tanık olunan olaylar sebebiyle stres ve travmaya maruz kalabilen arama kurtarma birlikleri, polis, jandarma gibi meslek gruplarına yönelik destek faaliyetleri yürütmüş olup bu kapsamda 390 personele ulaşılmıştır.

Sonuç Yerine: Afetlere Yönelik Sosyal Yardım ve Hizmet Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Türkiye’de afetlere yönelik müdahale anlayışında ve kurumsal yapıda 17 Ağustos 1999 Marmara depremi sonrası önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tecrübe edilen büyük afetler sonrası çıkarılan dersler sonucunda oluşturulan yeni kurumsal yapıda AFAD önemli bir yer tutmaktadır. Van Depreminde ilk sınavını veren AFAD gerek koordinasyon gerekse müdahale konusundaki çalışmaları ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Bununla beraber uygulamada bir takım sorunların halen mevcut olduğu görülmektedir. Çalışma boyunca tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Ülkemizde afetler sonrası yeterince özen gösterilmeyen hususlardan biri risk gruplarına yönelik sosyal yardım ve hizmetlerdir. Bu konuda kayda değer adımların atılmadığı görülmektedir. Şüphesiz ki afetler sonrasında tüm afetzedeler sosyal yardım ve hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Ancak bazı kesimler vardır ki hem afetten etkilenmişler hem de bazı dezavantajları bulunmaktadır. Risk grupları olarak nitelendirilen bu kesimler engelliler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar gibi gruplardan oluşmaktadır. Bu gruplar dezavantajları nedeniyle afetlerde sosyal yardım ve hizmetlere özel gereksinim duyarlar. Türkiye’de afetler sonrası gerçekleştirilen sosyal yardım ve hizmetler planlanırken risk gruplarının dikkate alınmadığı ya da çok az özen gösterildiği uygulamalardan anlaşılmaktadır. 2011 Van Depremi’ne kadar risk gruplarına yönelik kayda değer sosyal yardım ve hizmet müdahalesine rastlanmamaktadır. Van Depremi sonrasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından deprem bölgesinde on üç Sosyal Hizmet Merkezi kurulmuş, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde çadır ve konteyner kentlerde başta çocuk, yaşlı ve engelliler olmak üzere risk gruplarına yönelik sosyal hizmetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmalar olumlu gelişmeler olmakla birlikte afetten etkilenen kitleye oranla yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bunun yanında depremden sonra kurum bakımı hizmeti alan kadın, çocuk, yaşlı ve engelliler şehir dışına nakledilmiş, bebekli anneler bakanlığa bağlı kuruluşlarda misafir edilmiştir bu çalışmalar yine risk gruplarına yönelik sosyal yardım ve hizmet kapsamında değerlendirilebilecek gelişmeler arasında kabul edilmektedir. Ancak aile ve yakınlarından uzaklaştırılmak suretiyle yapılan bu uygulamalar çok sağlıklı bulunmamaktadır.

Risk gruplarına yönelik uygulamalardaki bir diğer sorun da barınma hizmetlerinde karşımıza çıkmakta olup gerek 1999 Marmara Depremi gerekse 2011 Van Depremi sonrasında gerçekleştirilen barınma hizmetlerinde kadınlar ve engellilere yönelik özel ihtiyaçların yeterli ölçüde düşünülmediği uygulamalardan anlaşılmaktadır. Afetlerin üreme

sağlığına yönelik erken doğum, düşük ve kısırlık gibi problemlere yol açabileceği bilinmekte, bu nedenle geçici barınma ünitelerinin kadınların sağlık, beslenme vb. özel gereksinimlerinin göz önüne alınarak tasarlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yine afet bölgelerine gönderilecek acil barınma yardımlarında (çadır, konteyner vb.) belli bir oranda engellilerin özel gereksinimlerini giderebilecekleri imkânlarla sahip ünitelere yer verilmesi önerilmektedir.

Afetlere yönelik psikososyal hizmetleri ele aldığımızda belli bir düzeyde ilerleme kaydedilmesine rağmen istenilen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. 2011 Van Depremine kadar çok yetersiz kalan psikososyal hizmetlerin Van Depremi sonrasında ilerleme kaydettiği ancak kamu kurum ve kuruluşlarından ziyade sivil toplum kuruluşları eliyle yürütüldüğü görülmüştür. Özellikle Afetlerde Psiko-Sosyal Hizmetler Birliği üyesi dernekler aktif olarak deprem bölgesinde faaliyet yürütmüşlerdir. Afet bölgesinde yapılan psikososyal hizmetlerde sosyal hizmet uzmanları, klinik psikologlar, psikiyatristler ve psikolojik danışmanlar gibi uzman kişiler görev almış, depremin yol açtığı duygusal, zihinsel, davranışsal belirtilerin giderilmesi için çalışmışlardır. Ancak bu çalışmalar daha çok çadır kentler ve konteyner kentleri kapsadığı için evlerinin yakınlarına kendi imkânları ile kurdukları çadırlarda veya köylerde yaşayan afetzedelerin bu hizmetlerden gereği kadar faydalanamadığı görülmüştür. Bu bağlamda psikososyal hizmetlerin afetzedelerin tamamına ulaşması için afet bölgelerinde daha fazla psikososyal hizmet birimi kurulması faydalı olabilecektir. Ayrıca çadır kent ve konteyner kentlerden uzakta barınanlar ile köylerde yaşayan afetzedelere ulaşmak için mobil hizmet birimleri kurulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yine psikososyal hizmetlere yönelik karşımıza çıkan bir diğer sorun ise koordinasyon eksikliğidir. Afet bölgesinde Kızılay, APHB ve ASPB tarafından psikososyal hizmet faaliyetleri yürütmüştür fakat hangi kurumun ne türlü faaliyetlerden sorumlu olduğu net olarak anlaşılammakta, bu durum ise etkili müdahalenin önündeki engellerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda diğer afet müdahalelerinde olduğu gibi psikososyal hizmet müdahalesinden de AFAD' in sorumlu olması ilgili kurum ve kuruluşlar arasında gerekli koordinasyonu sağlayacak bir ekip oluşturması önerilmektedir.

Son olarak bütünleşik afet yönetimi anlayışı gereği AFAD bünyesinde “Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı” kurulması önerilmektedir. Kurulacak bu birim ile afetlerde başta risk gruplarına yönelik olmak üzere sosyal yardım ve hizmetlerin planlanmasından, uygulanmasından ve koordinasyonundan sorumlu olmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AFAD. Ocak 08, 2016 tarihinde AFAD Web Sitesi: <http://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/24092012162638.pdf> adresinden alındı.

AFAD. (2011). Engelliler İçin Depremde İlk 72 Saat. İstanbul: AFAD Yayını.

Aker, A. T., & Karakılıç, H. (2011). Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği: Dayanışma ve İşbirliğinin Etkin Gücü. Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni, 14(3), 2-14.

Akman, Y., & Gündoğdu, M. (2002). Türkiye-Marmara Depremi Sonrası Gerçekleştirilen Psikolojik Destek Çalışmaları. Qafqaz Üniversitesi Dergisi, 1(9), 1-7.

Aktaş, A. M. (2003). Kriz Durumlarında Sosyal Hizmet Müdahalesi. Kriz Dergisi, 11(3), 37-44.

APHB. (2011). Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı. Ocak 12, 2016 tarihinde http://pdr.org.tr/userfiles/aphb_egitim_kitabi-asp-egitimi.pdf adresinden alındı

ASPB. (2011). Psikososyal Destek Çalışmaları. Ocak 7, 2016 tarihinde http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293774369dc32358ee2a9c/kirmizi_montlular.pdf adresinden alındı

Ergünay, O. (1996). Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır? TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 263-272). içinde Ankara: TÜBİTAK Yayını.

Güvercin, A. (2006). Depremzede Anneler Ve Çocuklarının Depresyon Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi S.B.E.

Gleser, G. & Diğerleri. (1981). Prolonged Psychosocial Effects of Disaster: A Study of Buffalo Creek, New York, Academic Press.

Handmers, J. & Dovers, S. (2007). The Handbook of Disaster and Emergency Policies and Institutions. London, Earthscan.

Kadioğlu, M. (2008). Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri. M. K. Özdamar içinde, Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri (s. 1-34). Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayını.

Kadioğlu, M. (2011). Afet Yönetimi Beklenilmeyeni Beklemek En Kötüsünü Yönetmek (2. b.). İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını.

Kılıç, C. (2003). Deprem Sonrası Görülen Ruhsal Sorunların Saptanması ve Tedavisi İçin Geliştirilen Bir Projeye İlgili Deneyimler. Kriz Dergisi, 11(1), 5-12.

Kızılay. (2008). Afetlerde Psikososyal Uygulama Rehberi. Ankara: Kızılay Yayınları.

Koç, T., Çavuş, C., & Sarış, F. (2005). Çanakkale Kar Fırtınası Afetinin Sosyal ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Sivil Savunma Dergisi*(181), 5-20.

Özdemir, D. (2006). Sosyal Hizmet ve Sosyal Devlet. *Sosyal Politikalar Dergisi*(1), 91-111.

Qureshi, K., & Gebbie, K. M. (2002). Emergency and Disaster Preparedness. *Am J Nurs*, 102(1), 46-51.

Phillips, D. (2009). *Disaster Recovery*. New York, CRC Press.

Tomanbay, İ., & Diğerleri. (1999). *Doğal Yıkımlarda Sosyal Hizmetler Kılavuzu*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Tuncay, T. (2004). *Afetlerde Sosyal Hizmet: 1999 Yılı Marmara ve Bolu-Düzce Depremleri Sonrasında Gerçekleştirilen Sosyal Hizmet Uygulamaları*. Ankara: Özbay Ofset Matbaacılık .

United Nations Department of Humanitarian Affairs. (1992). *Internationally Agreed Glossary of Basic Terms Related to Disaster Management*. Geneva: United Nations Pup.

WHO. (2014, Mayıs 23). *Gender and Health in Natural Disasters*. http://www.who.int/gender/other_health/en/genderdisasters.pdf adresinden alındı

Yıldırım, A. (2004). 55. Dönem Mülki İdare Amirleri Semineri Ders Notu. Ankara: İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını.